

Bíró-Nagy András

A RENDSZERVÁLTÁS MEGÍTÉLÉSE HARMINC ÉV UTÁN

A rendszerváltás harmincadik évfordulója kapcsán születő visszaemlékezések, interpretációk sokszínűsége is mutatja, hogy máig meghatározó jelentőségű és éles vitákat kiváltó eseménysorozatról van szó, amely nemcsak a politikai szereplőket, hanem a tágabb közvéleményt is foglalkoztatja.

Az első demokratikus választások megtartásával és a szabadon választott Országgyűlés alakuló ülésével 1990 tavaszán szimbolikus csúcspontjára ért a rendszerváltás politikai folyamata. Az akkori politikai viták, ideológiai törésvonalak a rendszerváltást követő évtizedekben is végigkísérték a magyar közéletet, ahogy az akkori átmenet súlyos gazdasági és szociális következményei is.

A demokrácia és Magyarország euroatlanti integrációjának elkötelezettjeként a Policy Solutions intézetben a rendszerváltást, a diktatúrából demokráciába való békés átmenetet az egyik legpozitívabb eseménynek tartjuk az ország történelmében, amely ráadásul megnyitotta a lehetőségét annak, hogy Magyarország elfoglalhassa a helyét a nyugati politikai, gazdasági és katonai szövetségi rendszerben. Emiatt is fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy mi táplálja a mégis létező nosztalgiát egy olyan időszak iránt, amikor többek között szovjet csapatok állomásoztak az országban, a kritikus hangokat elhallgattatták, a rendszerellenes állampolgárokat ellehetetlenítették. Arra is igyekeztünk ugyanakkor megkeresni a válaszokat, hogy mennyi vált valóra a rendszerváltáshoz fűződő elvárásokból, és mi ágyazott meg a 2010 utáni autoriter kísérletnek.

A Policy Solutions és a Friedrich-Ebert-Stiftung közös kutatásának az volt a célja, hogy megismerjük, mit gondol a magyar társadalom a rendszerváltásról harminc év elteltével. Az eredményekre alapozva nemcsak a Kádár-korszak utólagos társadalmi megítéléséről tehetünk megállapításokat, hanem arról is, hogy a magyarok szerint a

rendszer váltáshoz fűzött remények közül melyek teljesültek és melyek nem, miként látjuk a különböző történelmi korszakokat (Kádár-rendszer, 1990–2010 közötti időszak, a 2010 utáni Orbán-rezsim) a közvetlen környezetünk anyagi helyzete szempontjából és a rendszer váltás után mely kormányok idején volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia. Az elemzés megalapozásához 2020. március 3–13. között közvélemény-kutatást végeztünk, amelyben a Závecz Research volt a partnerünk. A koronavírus-járvány előtt az utolsó személyes megkérdezéssel készült felmérés során elért 1000 fő életkor, nem, iskolai végzettség és településtípus szerint az ország felnőtt népességét reprezentálta.

A Kádár-korszak főbb pozitívumai a magyarok szerint: az anyagi gyarapodás lehetősége, rend, kiszámíthatóság

A megkérdezettek abszolút többsége szerint a magyarok többsége (54%) jobban élt a Kádár-rendszer alatt, mint napjainkban, míg mindössze a válaszadók egyharmada (31%) vélte úgy, hogy ma többet megengedhet magának a magyar társadalom többsége, mint 1990 előtt. A teljes ellenzéki táborban többen vannak azok, akik szerint jobb volt a többség életszínvonala a Kádár-korszakban. Az MSZP (70%) és a DK (71%) szavazói értékelik utólag legtöbbszörre jóléti értelemben a rendszer váltás előtti időszakot, de még a Jobbik szavazói körében (54%) is jelentős többségben vannak azok, akik szerint jobban élt akkoriban a magyarok többsége. Ezenkívül fontos, hogy habár a Fidesz táborának pontosan a fele értékelte negatívan az állítást, még így is a kormánypártiak több mint harmada inkább nosztalgiával tekint vissza erre az időszakra, és úgy látja, hogy a magyarok többsége jobban élt a Kádár-korszakban, mint akár most, Orbán Viktor kormányzása idején. Minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban értettek egyet azzal, hogy a rendszer váltás előtt a többség jobban élt.

Érdemi összefüggést láthatunk az iskolázottságot figyelembe véve is: az alacsonyabban képzett rétegek nagyobb arányban vélték úgy, hogy Kádár idején jobban élt a magyarok többsége. A nyolc általánost végzettek körében 62 és 27 százalék a két tábor nagysága, de még a diplomások relatív többsége (45%) szerint is jobban élt a magyarok többsége 1990 előtt, mint napjainkban.

Még az előző kérdésnél is egyértelműbb többségben (61%) vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszerben az állampolgárok anyagi boldogulásának feltételei adottak voltak. Az összes szavazói csoport többségében egyetértett az állítással, még a leginkább kritikus kormánypárti szavazóknak is több mint a fele (52%) gondolta úgy, hogy a Kádár-rendszerben alapvetően adott volt az emberek számára az anyagi gyarapodás lehetősége. A leginkább ezúttal is az MSZP és a DK szimpatizánsai vélekedtek pozitívan a szocializmus nyújtotta egyéni boldogulási lehetőségekről. Az életkor e téren is sok mindent megmagyaráz: míg a legfiatalabbak körében mindössze 39 százalék vélte úgy, hogy az emberek egyről a kettőre tudtak jutni az 1990 előtti rendszerben, addig ugyanez az arány a 60 évnél idősebbek körében már 74 százalék.

Érdekes kiemelni azt is, hogy a magyarok közel kétharmada (63%) szerint a Kádár-rendszerben kiszámítható rend volt és társadalmi béke, és alig minden negyedik válaszadó helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. Még a fideszes szavazóknak is több mint a fele (54%) osztotta ezt az álláspontot, de a többi párt szavazótáborában is döntő többségben voltak a pozitív válaszok. Az MSZP szavazói körében (84%) szinte teljes egyetértés van abban, hogy Kádár idején alapvetően rend volt és társadalmi béke, és kisebb mértékben, de a DK sok (74%), sőt a bizonytalanok is hasonlóan vélekednek (64%).

A Kádár-korszak főbb negatívumai a magyarok szerint: a rendszer gazdasági fenntarthatatlansága, az ideológiai megbízhatóság követelménye

Miközben sokak szerint jobban élt a többség a Kádár-korszakban, mint napjainkban, addig azzal is tisztában van a relatív többség, hogy az 1990 előtti rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt. A válaszadók 45 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a Kádár-rendszer gazdasági értelemben fenntarthatatlan volt, míg mindössze a megkérdezettek bő harmadának (35%) nem merültek fel kétségei a nyugati kölcsönökből is finanszírozott⁽⁵⁾ szocialista rendszer hosszú távú működőképességét illetően.

Leginkább a liberális Momentum szavazói vélekednek úgy (56%), hogy a gazdasági reformkísérletek ellenére is gazdaságilag

fenntarthatatlan volt a rendszer, és nem meglepő módon a kormánypárti szavazók többsége (53%) is gazdasági zsákutcának értékelte az időszakot. Leginkább az MSZP (49%) és a DK (44%) szimpatizánsai vélik úgy, hogy a Kádár-korszak gazdaságpolitikája fenntartható volt – de körükben sincs ennek az állításnak abszolút többsége.

Egyértelmű negatívumként értékelik a magyarok azt is, hogy elsősorban az tudott előrejutni, aki jóban volt az egypártrendszerrel. A megkérdezettek többsége szerint Magyarországon 1990 előtt hátrányban voltak azok, akik nem idomultak a rendszerhez: a válaszadók 54 százaléka szerint elsősorban azok tudtak karriert építeni, akik politikailag megbízhatónak minősültek. A válaszadók 29 százaléka képvisel ezzel ellentétes álláspontot. Leginkább a fideszes szavazók (62%) osztják azt a véleményt, miszerint a rendszerváltás előtt a karrierépítés elsődleges feltétele az ideológiai/politikai simulékonyság volt, rajtuk kívül még a bizonytalanok (52%), a Jobbik (51%) és a Momentum (57%) szavazói körében került többségbe ez az álláspont. Ezzel szemben a DK soknál kiegyenlítették a vélemények (47% vs. 46%), és csak az MSZP (41% vs. 55%) szavazói körében vannak többségben azok, akik szerint nem is volt olyan fontos az ideológiai megbízhatóság a fontos pozíciókba kerüléshez, általánosságban a szakmai előmenetelhez.

Forrás: BÍRÓ-NAGY András – LAKI Gergely (2020),
Rendszerváltás 30: a rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után

Kötődnek tehát pozitívumok és negatívumok is a Kádár-rendszerhez az állampolgárok szemében, de ha élére állítjuk a kérdést, akkor a magyar társadalom többsége (52%) úgy vélekedik harminc évvel a rendszerváltás után, hogy a Kádár-rendszerben összességében jobb volt az élet. Ezzel szemben mindössze a megkérdezettek szűk harmada (31%) gondolja úgy, hogy rosszabb volt az élet Kádár idején, mint 1990-től napjainkig.

A fentiekből egyértelműen kiderül: nem a diktatúra vagy az ideológiai megbízhatóság elvárása hiányzik az embereknek a rendszerváltás előtti időszakból, hanem a gyarapodás lehetősége és a kiszámíthatóság.

Még a fideszesek körében is kiegyenlített a Kádár-rendszer általános megítélése: szinte pontosan ugyanannyian (43%) vannak azok, akik szerint jobb volt Kádár idején, mint azok, akik szerint javult az élet minősége Magyarországon 1990 után (41%). A fideszeseken kívül minden 5 százalék feletti támogatottsággal rendelkező párt támogatói körében abszolút többségben vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszerben összességében jobb volt az élet, és így gondolják ezt a bizonytalanok is.

Elsősorban a fideszesek szerint váltak valóra a rendszerváltás reményei

Amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy a felsorolt válaszopciók közül szerintük melyek valósultak meg a rendszerváltás utáni évtizedekben, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság került az első helyre (54%), ettől csak egy hajszállal lemaradva találtuk a szólásszabadságot (51%) és a bővülő munkaerőpiacot (50%). Ezenkívül csak egy esetben, a szabad és tisztességes választások megvalósulása tekintetében kerültek többségbe a pozitív válaszok (48% vs. 41%).

A magyar társadalom szerint a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, valamint a burjánzó korrupció a rendszerváltás két legnagyobb kudarca. Mind a két válaszopció esetében döntő többségbe kerültek azok, akik szerint a békés átmenet után sem a társadalmi egyenlőség, sem a korrupciós tendenciák nem jó irányba mozdultak el.

A magántulajdonon alapuló piacgazdaság a leginkább a fideszes szavazók szerint valósult meg 1990 után. A kormánypárti szavazók pontosan kétharmada (66%) képviselte ezt az álláspontot, de átlagon felüli arányban vélekedtek hasonlóan a Momentum szavazói (57%) is. Ezzel szemben az MSZP és a DK szavazói körében nagyjából két megegyező nagyságú tábort látunk. Magasan a fideszesek körében a legnagyobb annak a véleménynek a támogatottsága is, miszerint a rendszerváltás óta Magyarországon következmények nélkül, bárki bármilyen véleményt nyugodtan hangoztathat: 69 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 óta szólásszabadság van Magyarországon, és mindössze minden ötödik kormánypárti szavazó (20%) helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. Az ellenzéki oldalon viszont ennél jóval negatívabb véleményekkel találkozhatunk. A jelenlegi ellenzéki pártok támogatóinak szkeptikusabb véleménye vélhetően azzal magyarázható, amilyen negatív módon az elmúlt harminc éven belül az utóbbi tíz év tendenciáit megélték.

A munkahelyteremtés kérdésében ugyancsak a kormánypárti szavazók tűnnek a leginkább elégedettnek a rendszerváltás utáni évtizedek mérlegével. A fideszesek 63 százaléka felelt úgy, hogy a rendszerváltás óta több munkahely jött létre az országban, annak ellenére, hogy a rendszerváltás utáni években egyébként tömegek veszítették el az állásukat, elsősorban az ipar összeomlása következtében. Továbbá a szabad és tisztességes választások megvalósulásáról is elsősorban a kormánypárti szavazók vannak jó

véleménnyel, kétharmaduk (68%) szerint létrejött a tisztességes demokráciák egyik alapfeltétele a rendszerváltással. A Fidesz táborán kívül azonban mindenhol többségben vannak azok a vélemények, amelyek szerint összességében inkább nem valósultak meg a szabad és tisztességes választások. Ennek vélhetően ismét a 2010 utáni Fidesz vs. ellenzék törésvonal lehet a magyarázata, az, hogy az ellenzéki szavazók kritikusak a 2011-ben elfogadott, egyértelműen a Fidesznek kedvező új választási törvénnyel és az azóta lebonyolított hazai választásokkal. A kormánypárti szavazók vannak a leginkább meggyőződve arról is, hogy a rendszerváltás után megvalósult a törvény előtti egyenlőség Magyarországon.

Az esélyegyenlőség kérdésében is egyedül a fideszesek körében került többségbe az az álláspont, miszerint a rendszerváltás óta javult a helyzet a társadalmi egyenlőtlenségek tekintetében: 49 százalék vélekedett így, az ezzel ellentétes vélemények aránya 41 százalék volt a kormánypárti szavazóknál. Az ellenzéki szavazóknak viszont ennél lesújtóbb a véleményük a kérdéstről, még a relatíve legpozitívabb Momentum táborában is mindössze 39 százaléknyan értettek egyet az állítással, az MSZP (35%), a DK (29%), de főleg a Jobbik (27%) táborában viszont egyértelmű kisebbségben vannak azok, akik szerint egyenlőbbé vált volna a társadalom az elmúlt 30 évben.

A rendszerváltás eredményei terén egyetlen esetben született pártokon átívelő konszenzus: a magyar társadalom szerint hiába lett vége a Kádár-rendszernek, több lett a korrupció az országban. A kormánypártiak körében csak szűk többségbe került ez az álláspont (47% vs. 39%), de az ellenzékiek véleménye egészen lesújtó: a DK tábor 68 százaléka, a jobbikosok 73 százaléka, a Momentum szavazóinak háromnegyede (75%) és az MSZP sek 80 százaléka is úgy gondolja, hogy az elmúlt harminc évben romlott a korrupciós helyzet. A bizonytalanok közel kétharmada is inkább az ellenzéki szavazókkal ért egyet. Itt is érdemes hangsúlyozni, hogy a 2010 utáni Orbán-kormányok súlyosan negatív korrupciós megítélése ebben a kérdésben is mély nyomot hagyhat a teljes rendszerváltás utáni időszakról alkotott véleményeken.

A családi anyagi helyzet a különböző korszakokban

Pontosan ugyanannyian választották a Kádár-rendszert, mint az Orbán-rezsimet, amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy szerintük mikor volt a saját családjuknak a legjobb az anyagi helyzete. A magyar társadalom 29 százaléka az 1990 előtti időszakban, míg ugyanennyien a 2010 utáni években éltek a legjobb anyagi körülmények között a saját megítélésük szerint. A rendszerváltást követő húsz év a válaszadók 23 százalékának volt megélhetés szempontjából a leginkább kedvező időszak.

A család megélhetésére vonatkozó kérdésnél döntő jelentősége van a párt-hovatartozásnak: a fideszesek közel kétharmada jelölte meg a 2010 utáni éveket, míg a Kádár-korszak, illetve a rendszerváltást követő két évtized mindössze a kormánypártiak 12–14 százaléka számára volt anyagi értelemben a legkedvezőbb időszak. Az MSZP-sok és a DK-sok körében gyakorlatilag ugyanannyian tekintenek vissza a családjuk anyagi helyzete szempontjából legkedvezőbb időszakként a Kádár-korszakra és a rendszerváltás utáni húsz évre, az Orbán-rezsim tíz évét viszont szinte senki sem választotta közülük. A momentumosok közül sokan nem tudtak válaszolni a kérdésre, de akik igen, azok körében szintén a Kádár-korszak (33%) vagy az 1990–2010 közötti időszak (32%) volt a leggyakoribb válaszopció, ugyanakkora arányban. A jobbkiosok és a bizonytalanok között a legtöbben azt választották, hogy a Kádár-rendszerben ment a családjuknak a legjobban.

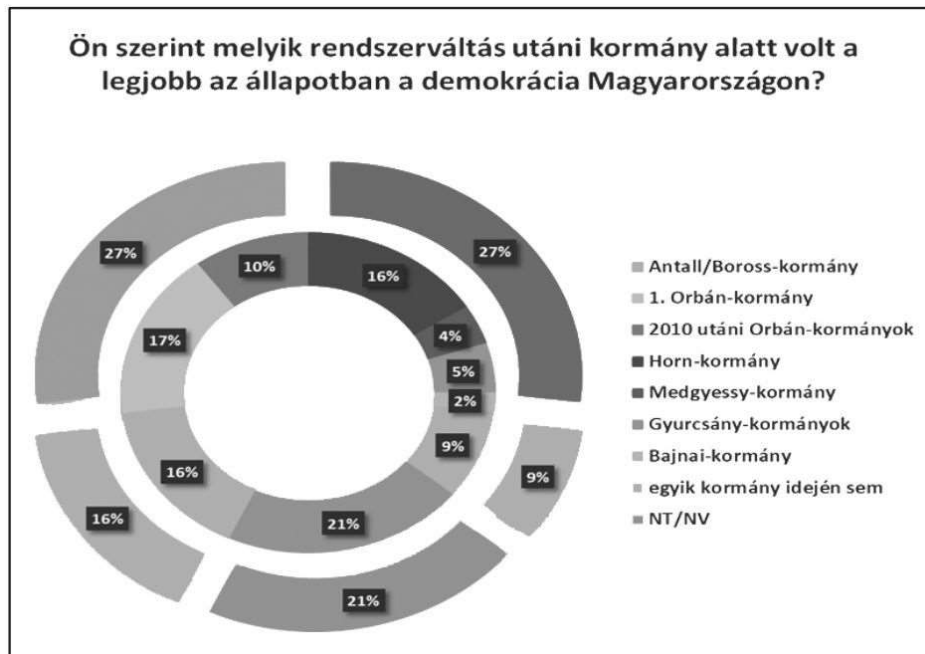
Mind a Kádár-korszak, mind az Orbán-rezsim tíz éve az alacsonyabban képzetek számára számít inkább aranykornak. Minél magasabban kvalifikáltak a válaszadók, annál ritkábban jelenik meg ez a két korszak a válaszokban. Ezzel párhuzamosan a képzettebb rétegek némileg nagyobb arányban választották az 1990 és 2010 közötti időszakot. A lakóhely típusa szerinti bontás pedig megerősíti az „Orbán10” kutatás települési eredményeit: a falvakban a legpozitívabb az Orbán-kormány tíz évének megítélése.

A demokrácia minősége a jobboldali és baloldali kormányok idején: megosztott ország

Amikor arra kértük a válaszadókat, hogy válasszák ki, a rendszerváltás óta melyik kormány alatt volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia, ugyanannyian (27% vs. 27%) jelölték meg valamelyik MSZP-

kormányt, mint ahányan Orbán Viktor 1998 és 2002 közötti, vagy 2010 utáni kormányait preferálták. Mindössze minden tizedik magyar szerint van jelenleg a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban, míg az első Orbán-kormány időszakában, azaz a Fidesznek az MDF-fel és a kisgazdákkal közös kormányzása a választadók 17 százaléka szerint volt a demokrácia fénykora hazánkban. A baloldali kabinetek közül magasan a Horn Gyula által 1994 és 1998 között vezetett kormányra emlékeznek a legszívesebben a választók, ha a demokrácia állapotáról kell véleményt alkotni: a választadók 16 százaléka választotta a Horn-kormányt. Összességében tehát azt látjuk, hogy az első három szabadon választott kormányt hibahatáron belül választották a megkérdezettek: a demokrácia állapota Magyarországon mind az Antall József és Boross Péter által vezetett kormány, mind a Horn-kormány, mind az első Orbán-kormány alatt a megkérdezettek 16-17 százaléka szerint volt a legjobb. A magyarok bő harmada nem érzi magához közelállónak egyik rendszerváltás utáni kormányt sem, vagy nem rendelkezik markáns véleménnyel a demokrácia minőségének alakulásáról az utóbbi három évtizedben.

Forrás: BÍRÓ-NAGY András – LAKI Gergely (2020),
Rendszerváltás 30: a rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után

Feltűnő a kormánypárti vélemények eltolódása az 1998–2002-es korszak felé. Mindössze minden negyedik fideszes tartja a 2010 utáni Orbán-kormányokat a demokrácia legerősebb védelmezőinek, ezzel szemben igen jelentős az első Orbán-kormány iránti nosztalgia. Tízből négy fideszes szerint 1998 és 2002 között volt a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban. Érdekes viszont azt is megemlíteni, hogy a kormánypárti szavazók 11 százaléka szerint Antall József, 7 százaléka szerint pedig Horn Gyula idején volt a legjobb hazánkban a demokrácia minősége.

Természetesen az MSZP-sek körében a legerősebb Horn Gyula kultusza: tízből négy szocialistaszimpatizáns választotta az 1994 és 1998 közötti időszakot, de említésre méltó Medgyessy Péter kormányának 14 százalékos, valamint az Antall-kormány 27 százalékos említési aránya is. Gyurcsány Ferenc közel 5 éves regnálását a mostani MSZP-s választók közül viszont szinte senki nem említette. A DK-sok ötöde szerint volt pártjuk elnökének 2004–2009 közötti kormányzása a demokrácia

fénykora, azonban még a DK-sok között is többen vannak, akik szerint Horn Gyula időszaka volt az etalon (33%). De a DK-sok körében is megbecsülést élvez az antalli örökség: 18 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 és 1994 között volt a legjobb állapotban a demokrácia Magyarországon.

A Jobbik szavazóinál is erős a konzervatív Antall-kormány iránti nosztalgia: közel harmaduk választotta ezt az időszakot, a fideszes kormányzati időszakokat (beleértve az 1998–2002-es ciklust) viszont szinte egyáltalán nem tartják jó minőségűnek a demokrácia szempontjából. Ezenkívül érdemes megemlíteni, hogy minden ötödik jobbikos a Horn-kormányra tekint vissza a legjobb szívvvel a demokrácia szempontjából a rendszerváltás utáni harminc évben. A Momentum gyűjtőpártjellegét jól mutatja, hogy szimpatizánsai körében mindegyik korszaknak vannak lelkes támogatói: 23-23 százalékuk választotta Horn Gyulát és Antall Józsefet, 10 százalékuk az első Orbán-kormányt.

Az idősebb korcsoportok nagyobb arányban választották a különböző Orbán-kormányokat. Ugyanezt a tendenciát fedezhetjük fel a szocialista kormányok esetében is: az idősebb állampolgárok gyakrabban jelölték meg valamelyik baloldali kabinetet.

Fontos azt is kiemelni, hogy a 30 év alatti korosztály közel fele (48%) egyetlen kormányt sem tudott megnevezni, ami a politikai érdeklődés hiánya mellett súlyos bizalmi válságot és a hitelesség hiányát jelzi náluk a rendszerváltás utáni politikai elittel szemben.

A Policy Solutions és az FES 2018-as közös kutatásával összehasonlítva szembeűnő, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megítélése mennyit romlott alig két év alatt a demokrácia állapota szempontjából. 2018-ban még a megkérdezettek 22 százaléka jelölte meg a 2010 utáni Orbán-kormányokat, ez az arány kevesebb mint a felére csökkent azóta. Ezzel párhuzamosan pedig nőtt az első Orbán-kormány iránti nosztalgia a magyarok körében: majdnem kétszer annyian választották az egykori jobbközép koalíciós kormányt most, mint két éve. Ezzel együtt az is látványos, hogy az Antall József vezette kabinet népszerűsége is jelentősen nőtt az elmúlt két évben (9% vs. 16%). Ezek a változások elsősorban annak köszönhetőek, hogy ha a demokrácia kérdése kerül szóba, akkor a fideszes szavazók a korábbinál jóval nagyobb arányban tartják követendőnek a polgári konzervatív Antall-kormány vagy a retorikában 1998–2002 között szintén ezt

képviselő első Orbán-kormány időszakát. A baloldali kormányok megítélésében csak kisebb változásokat látunk. Érdekes kiemelni, hogy Horn Gyula kormányzását négy százalékponttal többen választották most a demokrácia szempontjából legpozitívabb időszakként, mint két évvel ezelőtt.